

XVII. YÜZYIL TÜRK SANAT ESERLERİNDEN
BİR ÂBİDE
YENİCÂMÎ KÜLLİYESİ

Şehabeddin Tekindağ

I. Gümrük (= Emin)önü, Meydan iskelesi, Karay Cemâati, II. Yenicâmi'in ilk inşâsı teşebbüsü ve mimârı, III. İkinci inşâat, IV. Yenicâmi ve Külliyesi.

Bugün Eminönü Meydanı'nda zarif yapısı, ahenkli görünüşü ile Türk sanat zevkinin şâhikasına ulaşmış bir âbide olan Yenicâmi, veya Yeni Vâlide Câmî'i, aynı güzellikteki Türbesi, dünyada benzeri olmayan Çarşısı, Sebîl'i ve Hünkâr Kasrı ile bir bütün teşkil eder. Câmî'in tarihi Bağçe ve Balık pazarı kapuları ile olduğu gibi bugün Eminönü adını taşıyan saha ile de ilgilidir.

I.

Gümrük (= Emin)önü, Meydan iskelesi, Karay Cemâati

Eski ismi *Neorion* (= gümrük = *porta Neorii*) veya *Porta Hebraïca* (veya: *Porta Judaca* = Yahudi Kapusu) olup¹, Türkler tarafından aynı mânaya gelmek üzere *Çift Kapu* (= Yahudi Kapusu)², bâzan da *Cuhûd*³, pek

1 Kapıya bu ismin verilmesine sebep Karay Cemâati ile ilgilidir, aşağıya bk.

2 Bk. P. Gyllius, *De Topographia Constantinopoleos*, 1632, s. 202. Trc. *The Antiquities of Constantiople*, trc. John Ball, London, 1729, s. 70. Krş. A. van Millingen, *Byzantine Constantinople*, London, 1899, s. 221; pauly Wissowa, *Real-Ency.* Stuttgart, 1900, IV, 980; Evliyâ, *Seyahat-nâme*, İstanbul, 1314, I, 102; Pietro Della Vallé, *Les Fameux voyages*, Paris, 1670, s. 104. *Çift-kapısı*, bâzan *Saint-Antoine kapısı* veya *Porta Piscaria* adı ile de zikredilmektedir.

3 *Cuhûd-Kapu*, bk. Ömer-öğlü Mehmed Aşık, *Menâzırı'l-avâlim*, Türk. Yazm. Hâlet Ef. Ktp. Nr. 616, II, 41/b.

ender olarak da *Şuhûd kapu* (= *Bâb-ı Şuhûd*)⁴ tesmiye edilen bugünkü Bağçe kapusu⁵ ile eski ismi *Porta peramae* (*peramatis* = Geçit kapu)⁶ olan Balık pazarı kapusu⁷ arası Yenicâmi yapılanı kadar bir meydan idi. Adları geçen iki kapuyu birleştiren surlar önünde, Gümrük Emîni'nin nezâretinde bulunan bu meydan, gümrük anbarlarının bulunması ve gümrük muamelelerinin yapılmasından dolayı, önce Gümrükönü, sonra da Eminönü adını almıştır. İstanbul Ağası'nın nezâretinde olup odun depoları⁸ ile saraya âit mezbahayı kapsayan saha (= *Ağaç Pazarı*) ise Meydan iskelesi adını taşırdı. Öte yandan *perema* (= Geçit) Kapusunun civarında olup Balık pazarı yeri olan meydan⁹, umûmiyetle, iri bal, don, Karadeniz ve Kırım'dan getirilen yağ fiçuları ile dolu idi ve uzak diyarlarda dolaşan tâcirler, buraya mücevherat, kıymetli taşlar, demir, kurşun, kalay, boya, deri, pamuk ve kenevir getiriyorlardı. Meydan, ayrıca, Pençik Emîni'nin nezâretinde yapılan esir ticâretine de hasredilmiş idi¹⁰. Kapu civarında boyahâne, furun ve bir de han vardı. Vakfiyelerde Balık Pazarı'ndaki 10 dükkânın, kapu civarında da beş kıt'a erâzinin aylıkla kiraya verildiğine dair kayıtlar vardır¹¹. Bunlardan başka Gümrükönü meydanı'nda, Bağçekapısı'na yakın yolun başında *Bursa Tekyesi* adını taşıyan *Şeyh Mehmed Gilânî Tekyesi*¹² (bugünkü *Arpacılar Mescidi*¹³), Gümrük anbarları yakınında *Hidâyet Câmi'i*, bânisi Mol-

la Gürânî olan *Manastır Mescidi*, bugünkü Yenicâmi'in denize bakan kapısı yanında yer alan *Gümrükönü Mescidi* vardı. Bu mescit sonradan evkafca satın alınarak yerine Selânik Bonmarşesi inşâ edilmiş, nihayet bu da yıkılarak bugünkü Eminönü Meydanı ortaya çıkarılmıştır¹⁴. Yine bu meydan da Hıristiyanlara âit St. Antoine Manastırı ile bir Kenassa bulunuyordu.

İki kapı arasındaki saha, Galata'da olduğu gibi, bir Karay Cemâati ile meskûn idi¹⁵. Musevi dininde olmakla beraber, dualarını türkçe yaptıkları bilinen bu Karay Cemâati¹⁶, fetih sırasındaki dürüst hareketlerinden dolayı, Bahçekapı'daki Arpacılar Mescidi ile bugünkü Hünkâr Kasrı arasında Ege Lokantası'nın bulunduğu yerde bir Kenassaya¹⁷, vakfiyelerde Yahudi olarak belirtilen *Yıldız Hamamı* (Yahudi Hamamı) na¹⁸ sâhip idi. Umûmiyetle, Kürkcü ve debbâğ olarak, sonradan Selânik ve Edirne'den gelen Yahudilerle (= *el-Yahûdiyyin el-Edirneviyyin*) daha da çoğalan bu cemâat, kurulan yeni mahallelerde (= *mahalletü'l-Yahudiyyin el-Edirneviyyin*)¹⁹, 1481 de vukubulan Yeniçeri yağmasına rağmen²⁰, Câmi'in ilk inşâ tarihi olan 1006 = 1597

14 Bk. A.S. Ülgen, *Yenicâmi, Vak. Dergisi*, II, 394.

15 Tudela'lı Yahudi seyyahı Benjamin, 1176 da Galata'da İstanbul Karaylarını götürmüştür. O zaman Galata'da 500 kadar Karay yaşıyordu, bk. E.N. Adler, *Jewish Travellers*, London, 1930, s. 41. Ananeye göre, Kenassaları, aşağı-yukarı bugünkü Karaköy'deki tathicilerin bulunduğu yerde imiş ve bugünkü Karaköy (= Karay Köyü) e de kendi isimlerini vermişlerdir. Tafsîlât için bk. S. Şişman, *İstanbul Karayları, İst. Ens. Dergisi*, III (1957), s. 97 v.d.

16 Bir kenassaya sâhip bu Karay cemâati, Eminönü'nde yaşıyordu ve kenassalarının tâmiri için müteaddid fermân ve fetvâlar almışlardır, bk. A. Refik, *Hicri on ikinci asırda İstanbul hayatı*, 1930, s. 11; Fermân nr. 21., 30 şevvâl 1011=1604 tarihli fermân sureti, bk. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul, 1928, s. 34. Fransızcası: *Turcs et Juifs*, İstanbul, 1932, s. 24 v.d. Ayn. müel., *Fâtih Sultan Mehmed zamanında İstanbul Yahudileri*, İstanbul, 1953, s. 11 v.d. Ayr. bk. Fr. Babinger, *Eine Altosmanische Anonyme Chronik in Hebräischer umschriift, Archiv Orientalni*, praha, IV (1932), 109, not .1.

17 Bk. A.S. Ülgen, *Fatih devrinde İstanbul*, İstanbul, 1939, s.

18 Bk. *Zwei*, nşr. T. Öz, s. 23; *Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri*, Ankara, 1938, s. 94.

19 Edirneli Yahudilerin Bağçekapısı'nda yerleştikleri mahalleler, Edirneli Yahudiler mahallesi adını aldı, bk. Mehmed b. Ali el-Fenârî, *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri*, M. Cevdet, O, 64, s. 185. Krş. *Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri*, s. 229. Ayr. bk. E.H. Ayverdi, *Fatih devri sonlarında İstanbul mahalleleri, şehrin iskân ve nüfusu*, Ankara, 1958, s. 15 v.d.

20 Bu hususta bk. Şehabeddin Tekindağ, *Bayezid II. in tahta çıkışı sırasında İstanbul'da vukua gelen hâdiseler üzerine notlar, Tarih Dergisi*, 14 (1959), s. 85 v.d.

4 Bk. 13 Receb 1051 tarihli *Maliye Defteri*, Başvekâlet Arş. Nr. 261. Evliyâ Çelebi, *Şehid Kapu* şekline de işaret eder, bk. *Seyahat-nâme*, I, 302.

5 Eremya Çelebi, sarayın yakınında olması dolayısıyla bu adı aldığını zikreder, bk. *İstanbul Tarihi*, trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1952, s. 15.

6 Buradan Galata'ya geçen kayıklara, bu kapıya nisbetle pereme denirdi. Jérôme Maurand, peremeleri Venedik gondollarına benzetir, bk. *Itinéraire*, nşr. L. Dorez, Paris, 1901, s. 43. Ayr. bk. Pietro Della Vallé, *ayn. esr.*, s. 104.

7 Şimdiki Karaköy Köprüsü burada kurulmuştur. İlk inşâsı: 1844

8 Eremya Çelebi'nin belirttiğine göre, getirilen odun meydanda yığılır ve Acemi-oğlanlar (Acem-oğlanları değil) tarafından muhafaza edildirdi, bk. *ayn. esr.* s. 15.

9 Eremya Çelebi, yüz cins kadar olup türkçe ve rumca adlar taşıyan balıkların buraya getirildikten sonra satışa çıkarıldığını belirtir, bk. *ayn. esr.* s. 16

10 Bk. Eremya Çelebi, *ayn. esr.* s. 15.

11 Bk. *Zwei*..., nşr. T. Öz, s. 25.

12 Bk. Ayvansarayî, *Hadîka*, İstanbul, 1281, I, 240.

13 Büyük Arpa anbarı ve Arpa Emîni'nin dairesi bu civarda bulunduğundan, sonraki devirlerde şehrin arpacı dükkânlarının bu yol üzerinde toplanmış olması yüzünden câmi'e bu ad verilmiştir, bk. Eremya Çelebi, *ayn. esr.*, s. 165.

senesine kadar mevcudiyetlerini muhafaza ederek mahallerini²¹ Balık Pazarı Kapısı'na kadar genişletmişlerdir²².

II

Yenicâmi'in ilk inşası Teşebbüsü ve mimârı

III. Murad'ın zevcesi ve III. Mehmed'in de annesi olan Safiye Sultan (Venedikli Bafo) ın kendi adına bir câmi yaptırmak arzusuna uyularak, Bahçekapı'da, surlar dahilinde, Gümrüğe nâzır bir mahalde, bedelleri iki misli ödenmek, yapılan bâzı yolsuzluklar telâfi edilmek suretiyle, arsa mahalli tahliye edildi. Yahudi evleri istimlak edilerek, Musevilere âit bir havra ile Hıristiyanlar elindeki eski bir kilise yıkıldı. [Ek. I]. Merâsimle temeli atılan câmi'in ilk mimârı, Mimâr Sinan'ın yetiştirmesi ve onun ölümü üzerine Hassa mimârlığı (= Mimârbaşılığı)na getirilen Dergâh-ı muallâ Müteferrikalarından Davud Ağa'dır²³. Mimâr Sinan'ın mimarî tarzına sâdik kalarak, 1006 = 1597 senesi muharreminin 11 nci cumartesi günü, bir mübarek saatte²⁴, maiyetinde pek çok bennâ (= binâ ustası), neccâr (= dülger) ve taşçı ustası olduğu halde, vezirlerin ve ülemânın huzurunda temel kazma

21 Yahudiler XV. yüzyılda şu mahallelerde oturuyorlardı: Fıldamı, Halil Paşa burgozu, Boza hâneler, Acem-oğlu Mescidi, Çelebi Mescidi, Kara Şems, Hacı Tımurtaş Mescidi, Mescid-i Hoca Sinan, Hızır Bey Mescidi, Azablar Hamamı, Unkapanı, Sarı Demirci Mescidi, Güngöz Kapusu, Şeyh Mehmed Gilânî, bk. E.H. Ayverdi, *ayn. esr.* s. 15 v.d., 28.

22 Küçüklüğümüzde İstanbul'da söylenen: «Balık Kapısından girdim içeri Yahudiler oturmuş iki keçeli Andı andı andı de valado» nakaratlı bir şarkıyı hâlâ hatırlarız.

23 Hayatı ve eserleri hak. bk. Ahmed Refik, *Mimar Davud, Ed. Fak. Mecm.* VIII (1932), 1-16; Muzaffer Erdoğan, *Davud Ağa'nın hayatı ve eserleri*, TM, XII (1955), s. 179 v.d.

24 Bk. Selânikî, *Tarih*, Türk. Yazm. Esad Ef. Ktp. Nr. 2144, 317/a: «Vâlide Sultan hazretlerinin câmi-i şerifinin bünyadına bir mübarek saat ta'yin olunub Monla Futuhî Efendî zâyirce yazub temel bıragıldı...».

ameliyesine başlayan Davud Ağa, deniz kenarında ve dağ eteği mahallindeki erâziye atılan câmi'in temellerinden değirmen döndürecek kadar mebzul su çıktığını görünce²⁵, gece-gündüz çalışmak suretiyle, tulumbarlarla suları boşaltmış ve Mimar Sinan'ın Büyük Çekmece Köprüsü'nde yaptığı gibi, başlarını kurşun kuşaklarla birleştirdiği kazıklar üzerine blok taşlar atarak duvarları yer seviyesinden bir mikdar yükseltmiştir. Bu suretle câmi'in inşaatına büyük bir faaliyetle devam eden Davud Ağa, Rodos'dan taşlar getirtti, binâ bir zirâa kadar çıktı; Hisar kulesi (bk. Gömleklî kule) üzerine inşâ edilen minâre bir şerefe çıkınca, ramazanda kandiller yakıldı; sonradan Turhan Hatice Sultan tarafından inşasından vazgeçilen medreselerinde ders verecek müderrisler tayin edildi²⁶. Bununla beraber, bir sene devam eden inşaat, Davud Ağa'nın vebâ (= ta'ûn) dan vefâtı²⁷ veya katli²⁸ üzerine, 1008=1599 da durdu. Yeni Mimârbaşı Suyoıu Nâzırı Dalgıç Ahmed Çavuş (Ağa)²⁹ yeniden faaliyete geçip temelleri ilk pencereleer hizasına kadar yükseltmiş ise de, III. Mehmed'in vefâtı (1603), müteâkiben Eski Saray (= *Saray-ı atık*)a sürülen Safiye Sultan'ın ölümü (1605) üzerine, ağır masraflara sebep olduğundan zulmiyye (sonradan: adliyye)³⁰ adı verilen inşaat tamamen durarak mezbelelik haline gelen etrafını yeniden Yahudi mahalleleri kapladı.

III.

İkinci inşaat

Aşağı-yukarı 58 yıl tamamlanmadan kalan inşaat, 1070 = 1660 da meydana gelip Bağçekapısı'ndan Unkapanı'na kadar uzayan bir sahayı ta-

25 Bk. Selânikî, 317/a.

26 Tafsiliât için bk. Ahmed Refik, *Türk Mimarları*, İstanbul, 1937, s. 31 v.d. ayn. müel., *Âlimler ve san'atkârlar*, İstanbul, 1924, s. 70. Kırş. A.S. Ülgen, *Yenicâmi, Vak. Derg.* II, 388.

27 Bk. Selânikî, 317/b.

28 Bk. Ayvansarayî, *Hadika*, I, 198.

29 Dalgıç Ahmed çavuş hak. bk. Ş. Akahın, *Mimar Dalgıç Ahmed Paşa, Tarih Dergisi*, 13 (1958), s. 71 v.d.

30 Bk. Evliyâ Çelebi, I, 302.

mamen harap eden bir yangın sonunda³¹, araba ile şehrin acıklı durumunu görmeye çıkan IV. Mehmed'in annesi Vâlide Hadice Turhan Sultan (öl. 1094 = 1683)'ın dikkat nazarını çekti. Esasen yeni bir hayır müessesesi kurmak niyetinde olan Vâlide Sultan, Câmî'in bir an önce tamamlanarak, icâriyye ve musakkafat olmak üzere, etrafına çifte çarşı, türbe, dârü'l-kurra, mektep, iki kapılarında birer sebilhâne ve denize nâzır bir âli kasr yapılmasını Şehreminliğine bağlı Hassa Mimarları Ocağı (= dairesi)'na bildirdi³². Bunun üzerine, Ser mimâr-ı hassa Mustafa Ağa ve Binâ Emîni el-Hâc İbrahim Ağa'nın nezâretinde derhal keşif yapıp faaliyete geçen Ocak, Vezirîâzamla işbirliği yapmak suretiyle, yeniden Bağçekapısı dahiline dolan Yahudi evlerini istimlakle başladı. Bu arada Yahudilerin mukavemetleri ile Kaza-belâ Sandığı'ndan bin kise (5,000,000 akça) çıkarıp vezirîâzama verme teşebbüsleri vukua geldi ise de, vezirîâzam, mücellifler tarafından «âsâr-ı cellile» olarak belirtilen bir metanetle parayı kabul etmiyerek, şiddetle red etti. Bu olay üzerine dellâllar çıkarılarak Yahudiler tarafından bizzaruri satılan evler, başda Vâlide Sultan olmak üzere, şehir halkı tarafından satın alındı³³. Bununla beraber, evlerini satıp Balat, Hasköy ve Fener taraflarına iskân edilen Yahudi cemâatinin ileri gelen 40 kişisi, kaydı hayat şartıyla, her türlü vergiden muâf tutulduğu gibi, Eminönü'nde Sinagoglarının bulunduğu arsa kanunen satılmadığı cihetle, aynı cemâat başlarına senede 32 Krş. kira ödenmeğe başladı³⁴.

Bu suretle istimlak işini halleden Ser mimâr-ı hassa Mustafa Ağa, Binâ Emîni el-Hâc İbrahim Ağa'nın da yardımıyla, duvarlarından bir sıra taş söküüp yeniden inşasına başladığı Câmî'i (1071 = 1661), bir duvar, türbe, Hünkâr Kasrı, Çarşı, Sebîl ve Çeşmesi ile birlikde 1074 = 1663³⁵ veya 1076 = 1665³⁶ de ikmâl etti. 3080 kise akçaya (16,000,000 akça) mal olan

31 Bu müthiş yangının vüsatı hak. bk. Mehmed Halife, *Tarih-i Gümânî*, İstanbul, 1340, s. 67 v.d., Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekayinâme*, Hekim-oğlu Ali Paşa Ktp. Türk. Yazm. Nr. 701, 114/b - 115/a; H.D. Andreasyan, *Eremya Çelebi'nin yangınlar tarihi*, *Tarih Dergisi*, 27 (1973), s. 71 v.d.

32 Bk. Hatice Turhan Sultan'ın 1073 tarihli Vakfiyesi, *Vakfiye Defteri*, Vakıflar umûm müdürlüğü, Nr. 11, s. 112 v.d. Krş. Silâhdar, *Tarih*, I, 218.

33 Bk. Silâhdar, I, 218-9.

34 Bk. A. van Millingen, *ayn. esr.*, s. 221; R. Janin, *Constantinople Byzantine*, Paris, 1950, s. 274. S. Şişman, arsa için her yıl 2,260 akça ödendiğini zikreder, bk. *İstanbul Karayolları*, *İst. Ens. Derg.* III, 100.

35 Vakfiye ve kitâbesinde 1074 = 1663

36 Kaynaklarda : 1076 = 1665, meselâ bk. Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekayinâme*, 169/a v.d., Silâhdar, I, 219 v.d., Râşid, I, 107 v.d.

câmî ve külliyesinin gayet muhteşem bir surette hazırlanan açılış merâsimine, başda Vâlide Sultan ve padişah IV. Mehmed olmak üzere, Vezirîâzam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Vezirler ve ülemâ katıldılar. 20 Rebiülâhîr 1076 = 31 Ekim 1665 günü emsâlsiz Acem ve Mısır halıları³⁷ üzerinde kılınan Cuma namazını müteâkip, önce, Vâlide Sultan, padişaha yekpare zümrüd kabzalı bir altın hançer ve sâfi elmas ile müzeyyen bir kuşak ve sâfi elmas ile müzeyyen bir gâzi sorgucu ve on adet donanmış küheylan arz etti. Sonra da, sırasıyla, Vezirîâzam Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa'ya, Şeyhülislâm Minkari-zâde Yahya Efendi'ye, Kapudan Mustafa Paşa'ya, Vezir Nişancı Câfer Paşa'ya, Vezir Defterdar Ahmed Paşa'ya, Sadreyn'e, Nakibülçerâf Kudsi-zâde'ye, Kazasker'e, İstanbul Kadısı ve Câmî'e Vâiz tâyin edilen Vâni Efendi ile İmâm-ı evvel Fazlullah Efendi'ye ve Hatib Ali Efendi'ye samur kürkleri giydirdi; başda Binâ Emîni el-Hâc İbrahim Ağa olmak üzere Câmî'in inşasında hizmetleri geçen Baş Kâtib'e, Câmî Ruznâmecisi'ne, Vekil-i harcı'na, mutemet ve mühimmat kâtiblerine, iş üzerinde olan Vardiyan başı'ya hilatler ve dirlikler verildi³⁸. İn'amdan sonra, dâvetliler de, bil-mukabele, beraberlerinde getirdikleri kıymetli halı ve avizelerle Câmî'i başdan başa donattılar³⁹.

Merâsimden sonra saraya avdet eden Padişahın emri üzerine, Vâlide Sultan'a da bir merâsim hazırlandı. Râşid Mehmed Efendi, Vâlide Sultan'ın merâsimle saraya getirilişini şu şekilde tasvir eder : «Pâdişâh-ı dârâ-i ihtişâm alay ile saraya götürülmek hususunu vükelâ-i devlete ferman buyurmalarile saraya nüzûl-ı hümayûndan sonra cümlesi yine Câmî-i şerîfe avdet idüb devletlü Vâlide Sultan hazretleri dahi müretteb mânûn alay ile saraya isâl ve taraf-ı hazret-i sâhibetü'l-hayrdan me'mur olanlar etrafa çil akça neşrile zümre-i fukarayı hissedâr-ı megânim-i pür-nevâl eylediler»⁴⁰. Vâlide Sultan, aynı senede Câmî'in vakıflarını tesbit ettirerek Sadriâzam Fazıl Ahmed Paşa, Vezir Yusuf Paşa, Kapudan Mustafa Paşa ve İbrahim Paşa'ya imzalatmış⁴¹, câmî'e pek çok imâm, hatib, müezzin, hâfız, na't-hân, ta'rif-hân tâyin ederek, en seçkin ders-i âmları getirmiştir.

37 Bk. Evliyâ Çelebi, I, 303. Bu değerli halılar hak. bk. A. Sakisian, *L'inventaire des tapis de la mosquée Yeni-Djami, Syria*, 1931, s. 368 v.d.

38 Bk. Silâhdar, I, 390 v.d., Râşid, I, 109.

39 Bk. Râşid, I, 109.

40 I, 108. Krş. Abdurrahman Abdî Paşa, 170/b; Silâhdar, I, 392

41 Bk. Turhan Sultan Vakıfnâmesi, Yenicâmi (Süleymaniye Ktp.), Nr. 150/2, 58 (tarih hep 1073 dir). Turhan Sultan'ın diğer vakıfnâmeleri ile mahiyetleri hak. bk. *Tarih-Coğrafya Yazmaları Katologları, Vakıfnâmeler*, Fasc. 11 (1962), s. 904 v.d.

IV.

Yenicâmi ve Külliyesi

(i) câmi — (ii) Hünkâr Kasrı — (iii) Darü'l-kurra — (iv) Yenicâmi Sebili ve Çeşmesi — (v) Türbe — (vi) Mısır Çarşısı.

(i) Câmi

Her biri üçer şerefeli ve üst kısımları yaldızlı iki mevzun minâreye sahip olan Yenicâmi⁴², zeminden yüksek olması sebebiyle üç büyük mermer merdiven ile çıkılıp üç büyük kapıdan girilen ve duvarları âyetler yazılı fayanslarla kaplı büyük bir avluyu hâvidir. Kubbesinin kutru 17,50 m., yüksekliği ise 36 m. olan Câmi'in dört tarafında kapakları baştan başa sedeflerle kaplı pencere ve kapıları, billur ve nefes camları, gayet kıymetli üç kandili ve güzel âvizeleri bulunmaktadır. Câmi'i bizzat gören Evliyâ Çelebi, câmi'in beş kapısı olduğunu söyler ki, bunlar, iki yan kapıları, bir imâm kapısı, bir hâtib kapısı, bir de kible kapısıdır⁴³. Öte yandan, Evliyâ Çelebi gibi Câmi'i gören Eremya Çelebi, surun üzerinde câmi için yeni bir kapı açıldığını, mermer merdivenlerin bulunduğu bu yerde bir didebân (= gözcü) bulunduğunu zikreder ki⁴⁴, bu husus, merâsimden 15 veya 17 sene sonra İstanbul'a gelen Crelot'nun *gravüründe* de müşâhede edilmektedir. Nitekim, Crelot'nun *gravüründe* (bk. *Resim*) Yenicâmi'nin ilk durumunu görmek mümkündür: A) Câmi'in kurşunla kaplı büyük kubbesi küçük sütunlarla desteklenmiştir, B) Büyük kubbenin yanında küçük yarım kubbeler yer almıştır, C) Furun dibi şeklinde yarım kubbeler vardır, D) Câmi'in içindeki galeriler ile irtibat halinde olan dış dehliz görülmektedir, E) Padişahın Câmi'e geldiği zaman dinlenmesi için yapılmış köşk, F) Abdest muslukları, G) Sultanın câmi'e girmesine mahsus kapı, H) Câmi'in kuzey giriş kapısı, I) Câmi'in dehlizle olan irtibatını temin eden kapı, bütün Türk câmilerinde olduğu gibi bu kapıda da zincir vardır, J) Câmi'in avlu kapısı, câmi avlusu etrafını örten küçük kubbeler, K) Ağaçların arasında Vâlîde Sultan Türbesi ve bir de Timârâne (Hastahâne) vardır, L) Üçer şerefeli iki minâre, M) kümelenmiş kubbe-

42 Bu câmi yapılarına kadar Sultan Ahmed Câmi'i, âdet olduğu üzere, Yeni Câmi (=Câmi-i Cedid) diye biliniyordu.

43 Bk. I, 303.

44 Bk. *ayn. esr.*, s. 16.

cikler, Pazar yahut çarşıdır, N) Câmi'in etrafındaki iki büyük Cadde, biri büyük, diğeri küçük bedava su verilen iki Sebilhâne vardır, O) İstanbul Eminönü Gümrüğü, P) Denize iniş merdiveni, R) Bakkal veya meyvecilerin sandalları⁴⁵.

Yenicâmi, bilhassa, iç tezyinatında, çinileri bakımından çok zengin olup⁴⁶, mütehasıslara göre çini panolar hususî surette ısmarlanmıştır. Renkleri açık, koyu mavi, beyaz ve az miktarda yeşildir. Umûmiyetle panolarda karanfil, gül ve nar çiçeği şekilleri ile çevrili ve silitize edilmiş yaprak motifleri kullanılmıştır. Evliyâ Çelebi tarafından medhedilen câmi âvizeleri, bugün dahi kıymetini muhafaza etmektedir. Yenicâmi avlusu, sonradan dükkânlarla dolmuş, dolayısıyla buranın sanat değerini azaltmıştır⁴⁷.

(ii) Hünkâr kasrı

Câmi'e bitişik olarak eski Vasilius Kulesi (=Gömlük Kule)⁴⁸ üzerine inşâ edilip, aynı gün dâvetlilere gezdirilen Hünkâr Kasrı'nın kapısı bugünkü Osmanlı Bankası'nın yanındadır; at ile çıkmağa müsait meyilli bir yolu, Halic'e bakan kısımda Vâlîde Sultan'ın istirahatına tahsis edilmiş iki çini ocaklı odayı (=Ocaklı-Oda), nihayet Câmiddeki Hünkâr Mahfeli ile kasrı birleştiren bir dehlizi ihtivâ eder. Câmi'e bitişik olan Kasrın altındaki kemer, deniz kıyısına geçit vermektedir⁴⁹.

(iii) Dârü'l-kurra

Câmi ile birlikte inşâ edildiği bilinen bu binanın temelleri, bugün Eminönü İş Bankası'nın altında kalmıştır.

(iv) Sibyan Mektebi

Dârü'l-kurra ile Türbe beğçeleri arasında, Dârü'l-kurra'nın batısında bulunan bir kapının üstünde bulunduğu anlaşılan, sofa, helâ ve bir dersihâ-neden ibaret Mektep, sokak açılırken kapı ile birlikte yıkılmıştır.

45 Bk. *Relation Nouvelle d'un voyage de Kostantinople*, Paris, 1680, s. 283.

46 Bk. Saladin, *Manuel d'art Musulman*, I, 530 v.d., T. Öz, *Turkish Ceramics*, s. 36 v.d.

47 Dükkânların yıkılması için hazırlanan Hicri 1281 tarihli raporun sureti hak. bk. A.S. Ülgen, *Yenicâmi, Vak. Derg.* II, 390, not 10

48 Bk. Evliyâ Çelebi I, 304.

49 Tafsilât için bk. A.S. Ülgen, *Yenicâmi, Vak. Derg.* II, 394 v.d.

(v) Yenicâmi Sebili ve Çeşmesi

Bugün İş Bankası ittisalinde bulunan Sebil (=Sebil-hâne), aynı tarihte câmi'in müstemilâtı olarak inşa edilmiş olup, hazineli bir çeşme ile dışarı doğru taşmıştır; avlusunun köşesinde üstü çatı ile örtülü bir su terazisi bulunmaktadır. Öte yandan, çeşme ile içinde ve dışında mermerden yapılmış Sebil tezgâhı bulunan Sebil-hâne'nin dahili çini ile kaplanmış idi. Sonradan bir çok ticârethânelere çevrilen Sebil'in, Mehpâre Mağazası yangını sonunda saçak ve ön cephesinin, bu arada dahili çinilerinin tamamen harap olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, 1906 da, Osman Hamdi Bey'in himmeti ile, dikkatle, restore edilerek heyet-i umûmiyesine zarar verilmeyen Sebil'in, üç satır üzerine tertip edilmiş olan altı beytlik kitâbesinin tarih beyti şudur :

Anın itmanın görüb tarih için
Dedi Hâtif «Kâne hayren fi Sebil»⁵⁰
1074 = 1663

(vi) Türbe

Câmi ile Mısır Çarşısı arasında Vâlide Sultan adına inşa edilen Türbe'nin üstü yüksek ve büyük bir kubbe ile örtülü olup köşelerinde yarım tâli kubbeler bulunmaktadır; duvarlarının etekleri iki metre yüksekliğe kadar çini panolarla kaplıdır; çini panoların üstüne başdan başa besmele ile başlayan Tebareke suresi yazılıdır. Umûmiyetle saray kadınlarının medfûn bulunduğu Türbe'de padişahlar ile bâzı büyük şehzâdeler yatmaktadır. Başlıcaları şunlardır : Turhan Hadice Sultan (öl. 1094 = 1683), IV. Mehmed (öl. 1099 = 1688), III. Ahmed, II. Mustafa, I. Mahmud (öl. 1168 = 1754), III. Osman (öl. 1171 = 1757) ve III. Ahmed'in 18 oğlundan ekserisi, meselâ Mahmud, Mustafa oğlu Selim (öl. 1120 = 1708), İsa (öl. 1118 = 1706), Ali, Murad (öl. 1120 = 1708), Abdülmelik (öl. 1122 = 1710), Süleyman (öl. 1145 = 1732), Mustafa, Bayezid (öl. 1185 = 1771), Abdullah, İbrahim (öl. 1133 = 1720), Nu'man (öl. 1178 = 1746), Seyfeddin (öl. 1145 = 1732) isimli şehzâdeler burada medfûndurlar. Ayrıca, Sultan Mahmud Vâlidesi Sâliha Sultan, Hadice Sultan, Âyişe Sultan, III. Mustafa'nın annesi

50 Bk. I.H. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul, 1943, I, 84.

Mihrişah Emine Sultan (öl. 1145 = 1732), Abdülhamid'in Vâlidesi Şermi Râbia Sultan da burada gömüldürler⁵¹.

(vii) Mısır çarşısı

Câmi'in müstemilâtından olup Balık Pazarı Kapısı'nın karşısında, Hind'den ve Mısır'dan gelen eczâ (= ilâç) ve baharatın satışına tahsis edilen mahalde, câmi ile birlikte inşa edilen Çarşı, bâzan Mısır (= *Mısır Çarşısı*), bâzan da Yeni (= *Yeni Çarşı*) ismini almıştır⁵². L. Şeklinde iki kolu olan çarşının dört esas kapısı vardır; güney kapısının üzerindeki kitâbe 1074 = 1663 tarihlidir⁵³. Doğuya uzanan kolun ortasında, biri harice, diğeri câmi'in arkasındaki büyük avluya doğru açılan iki tâbi kapısı daha vardır. Mısır Çarşısı, Mısır'ın bütün mahsûlâtı ile her türlü âlet ve baharatı muhtevî kâkir dükkânlarla dolu idi⁵⁴. 1689 da büyük bir yangın felâketine mâruz kalan çarşının ahşap dükkânları, içlerindeki mallarla birlikte tamamen yanarak pek büyük zarar ve ziyana sebep olmuştu⁵⁵. 1694 de İstanbul'a gelen Francis Gemelli, Yeni Çarşı olarak adlandırdığı Mısır Çarşısı'nın iki kubbesinden biri altında eczâ dükkânlarının, diğesinde dülbend satıcılarının bulunduğunu zikrederek, ilâçların havayı ifsat etmesi yüzünden vebâ hastalığının en çok burada zuhur ettiğine işâret eder⁵⁶. Doğu kolunda iki sıra üzerine 23 erden 46, diğesinde 18 erden 36 eyvân (= göz) ve arkalarında üzerleri kurşunla örtülü kubbeleri kâvi odalar vardır. Çarşının iki kolunun başlarındaki kapılar üzerinde kubbeli odalar, yer, ahır, iki kolun birleştiği köşelerde de ezan okumak için merdivenle çıkılan yüksekçe yerler mevcuttur. Çarşı, 1940-44 yıllarında restore edilirken hususiyetini kaybetmiştir⁵⁷.

(viii) Bugünkü durum

Sonraları Darü'l-kurra tamamen yıkıldığı gibi bir Muvakkit-hâne, yeni bir türbe, Lâle devri'nde III. Ahmed tarafından inşa ettirilen bir Kütüphâne (= Yenicâmi Kütüphânesi), şimdiki Vakıflar Bankası yerinde bir hamam ile dükkânlar ilâve olunmuş, câmi'in deniz cephesini kaplayan dış avlu ve duvarlar, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar mevcudiyetini muhafaza etmiştir.

51 Bk. Ayvansaraylı, *Hadika*, I, 20 v.d.

52 Bk. Eremya Çelebi, *ayn. esr.*, s. 16.

53 Bk. A.S. Ülgen, *Yenicâmi, Vak. Derg.*, II, 396.

54 Bk. Eremya Çelebi, *ayn. esr.*, s. 16.

55 Bk. P.G. İnciçyan, *XVIII. asırda İstanbul*, trc. Hrand D. Andreasyan İstanbul, 1956, s. 26

56 Bk. *A Voyage round the World*, London, s. 72.

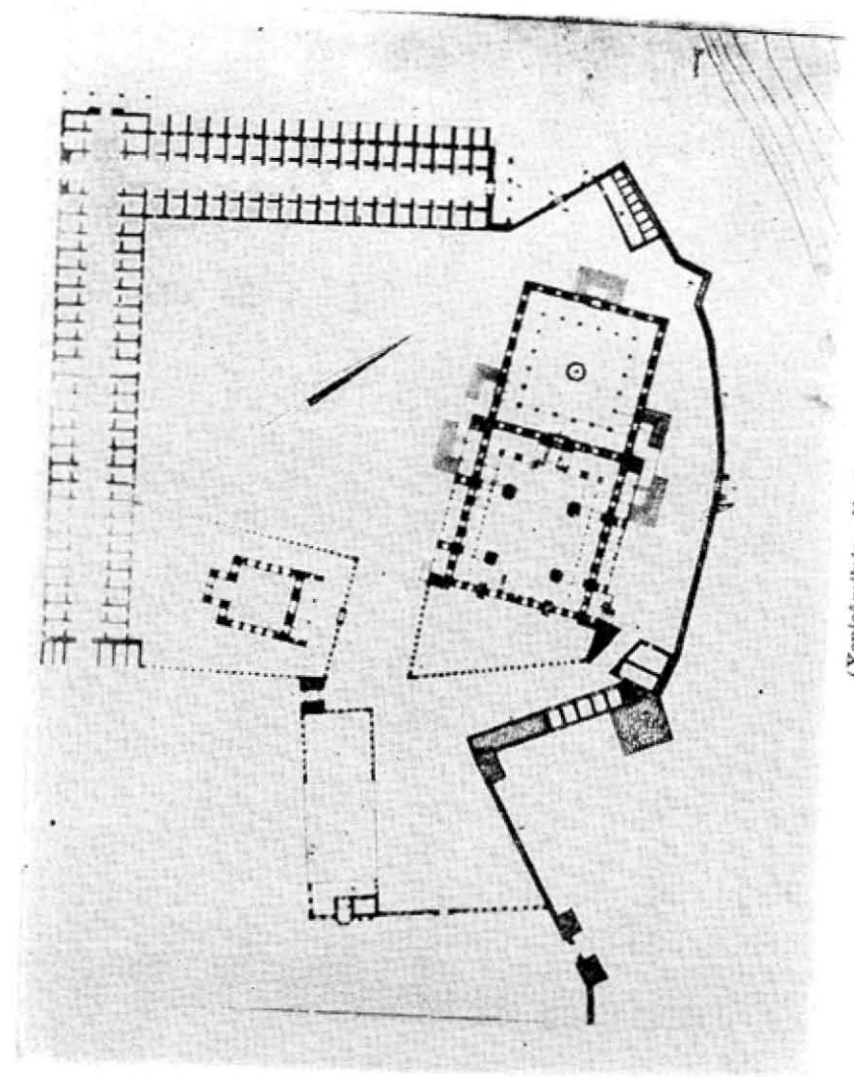
57 Bk. G. Özdeş, *Türk Çarşıları*, İstanbul, 1954, s. 35.

Sonradan ticârethânelerin istilâ etmesi ile dış avlu duvarı yıkılmış, Hünkâr kasrı da bunlar arasında âdetâ kaybolmuş ise de, bugün bu tacârethâneler ve dükkânlar yıkılarak, Câmî ve müştemilâtu eski haline getirilmiştir.

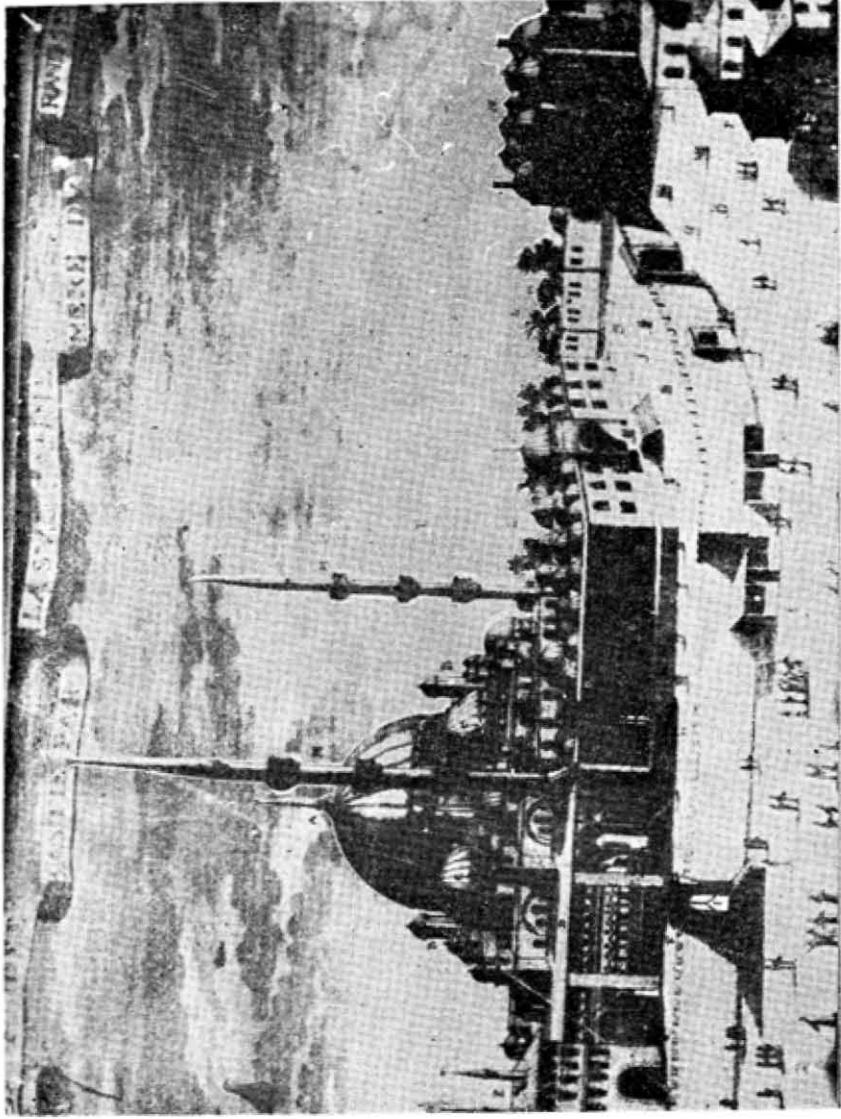
EK. I.

« والده سلطان حضرتلرينك جامع شريفلى عرصهسى محلى تخليه اولوب
 وعدم اولنان املاك و اوقفك بهالرى تمام ويريلوب و اوقف مسلمينك نقضى
 و بدلى تدارك اولوب و باجمله رفع اولنان اوقف سائر به ضعفى قدر بدللىرى
 وربله حك ايكن اهال و مساهله ايله نجه اوقف رقبه اولوب مرتزقه فقراسى متشكى
 اولوب قالمشدى و يهود و نصارانك ايكي كليساى عتيقهلىرى دخى منهدم اولوب
 انلر دخى كلوب خلاف شرع شريف بدل يابدلىق استيوب نجه كونلر ملازمتلر
 ايدوب روايت مختلفه اوزره پيشكش و هدايللىرى آلتوب استىكللىرى اوزره بدلى
 بر ويرانه كليسالر مرتت اوانه ديو حك شريف و يرلمش بعده باطل و جاهل
 نواب امضاسيله بر حجت دخى يازيلوب حاشا موجبيه نصارى كليساسنه بدل
 بر محلهده عهده كليسا يابدلىق و لوازم و مهمانى بناده اولان عمله الندىن اشلتوب
 يرلرینه قونولقدن صكره نوبت يهود طائفهسى كليساسنه كادكده سابقا نواب
 الندىن يازيلوب امضا اولنان حجت موالى امضاسى ايله اولمدىقه استىكلام بولماز
 ديو اول استابول قاضيسى اسعد افندى حضرتلرينه قيوچى حجتى كتوريبك
 كورلر كه خلاف شرع شريف امضا ايدن نائى محمد پانا محكمه سندن كتوردوب
 حكم تعزير و سزل ايدوب و قالتوب فى الحال سو باشى نى و محتسبى آلوب
 مجددا بنا اولنان كليساى هدم ايدوب طوغرى شيخ الاسلام صنع الله افندى
 حضرتلرينه واروب انلر دخى حجت كندويه قيوچى ايله كلوب امضا ايتمزسه
 يرينه كاجك مفتى ايدر ديو خبر كوندر دهرن نقل ايدوب ... »

(Selânikî, 343/a — 343/b)

(Yenicami'nin planı).

(Grelot'ya göre Yenicami).

(Yenicami'nin bir başka görünüşü; köşede görülen Muvakkithâne'dir).

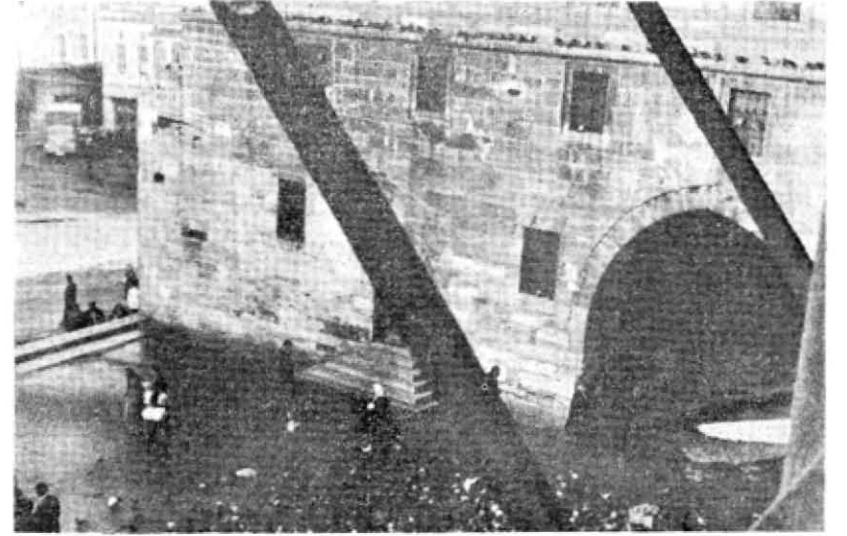

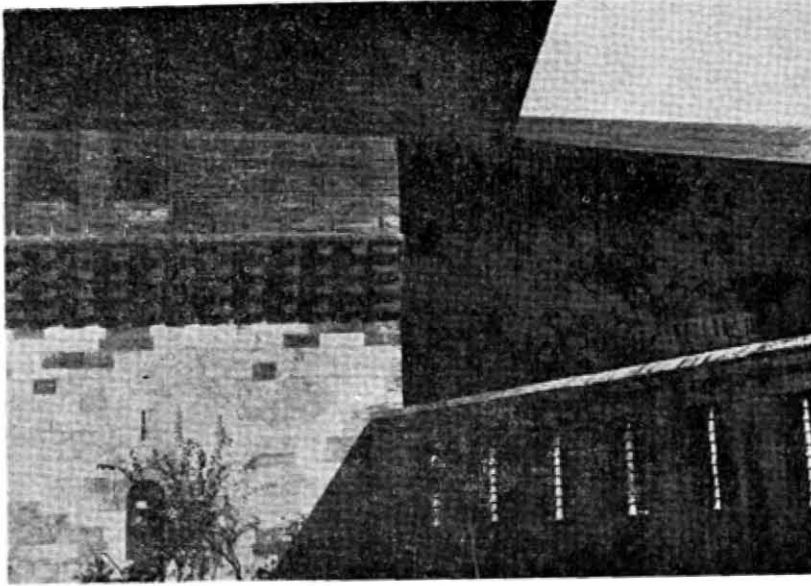
(Yenicami'nin çarşı tarafından görünüşü).

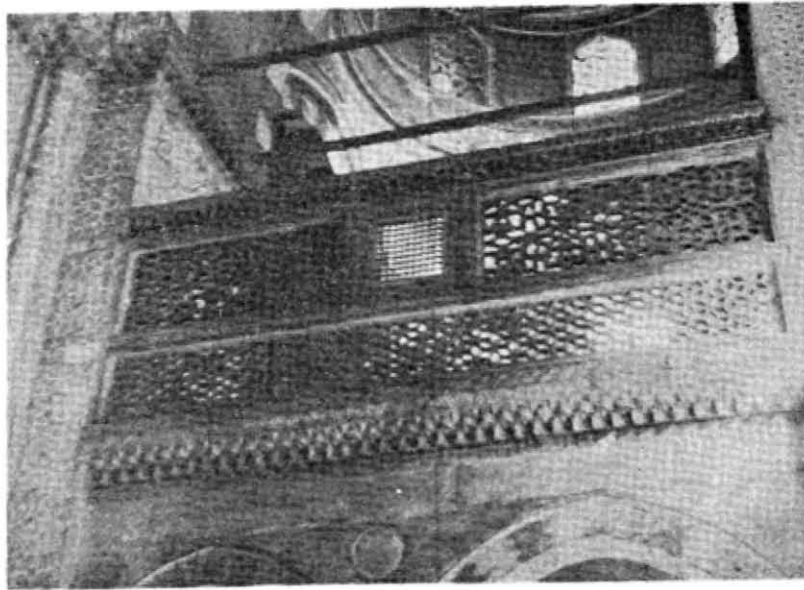
(Turhan Sultan Türbesi'nin bahçesi).

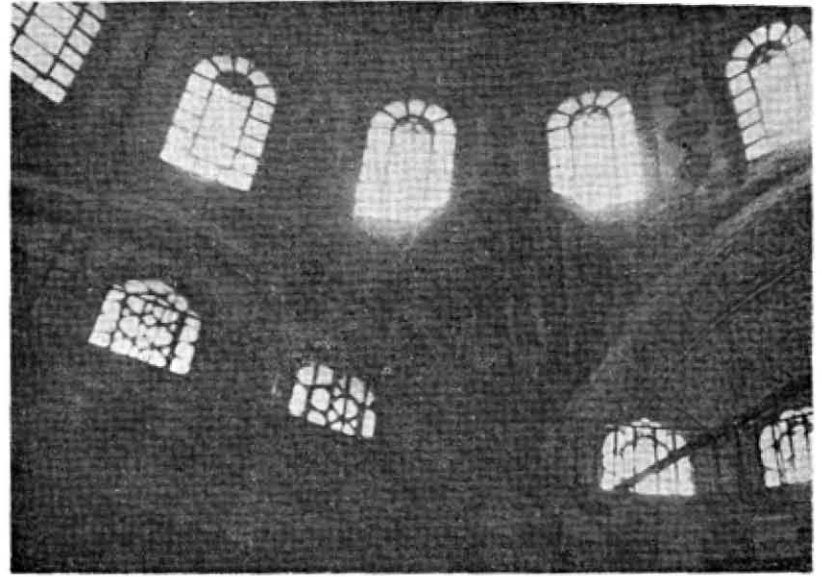
(Kasr'ın altındaki geçit).

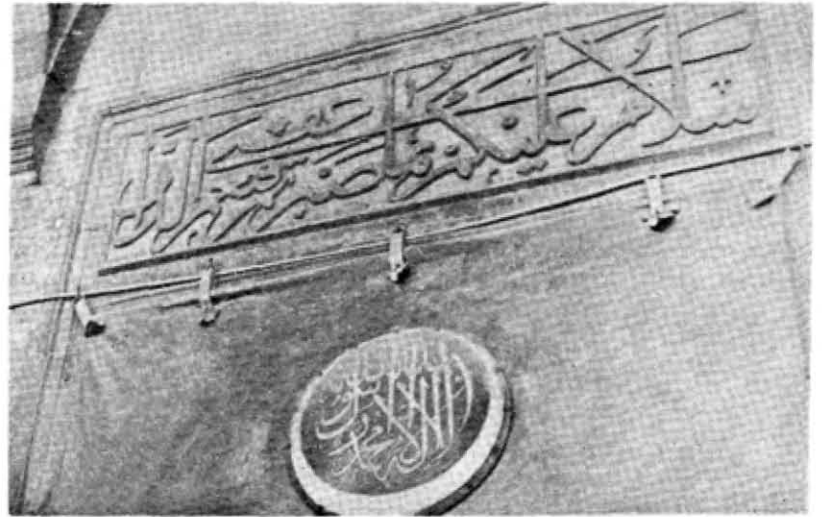
(Turhan Sultan (=Hünkâr) Kasrı.)

(Hünkâr Mahfii'nin görünüşü.)

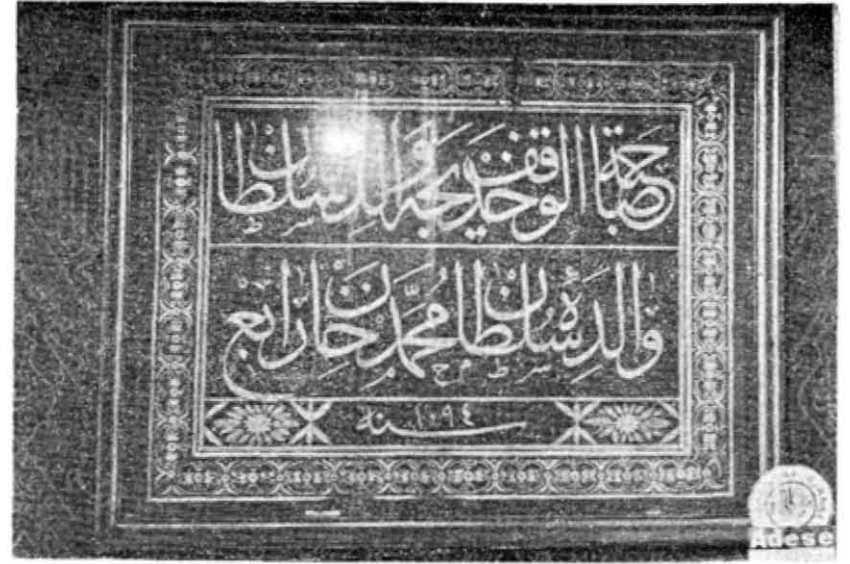
(Câmî'nin iç görünüşü.)

(Harim Avlusuna girilen doğu kapısı kitâbesi.)

(Câmi'nin doğusundaki Avlu kapısı kitâbesi).

(Vakıf sahibesi Hadice Vâlîde Sultan'ın sandukası ve kitâbesi).

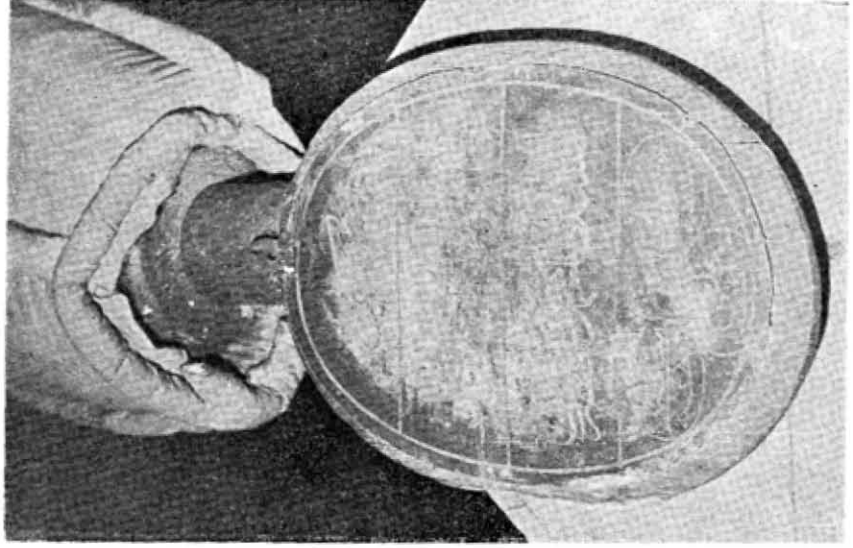
(Câmi'nin batısındaki Avlu kapısı kitâbesi).

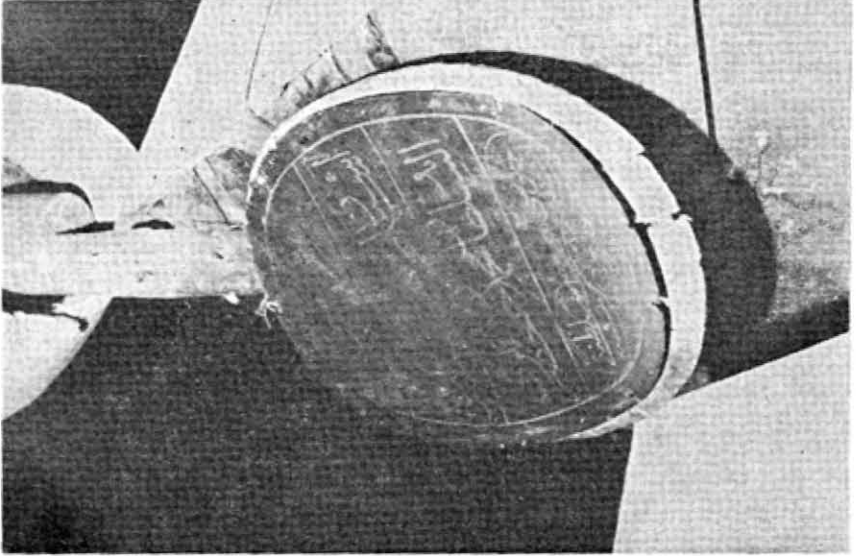
(Arpacılar Mescidi kapısı).

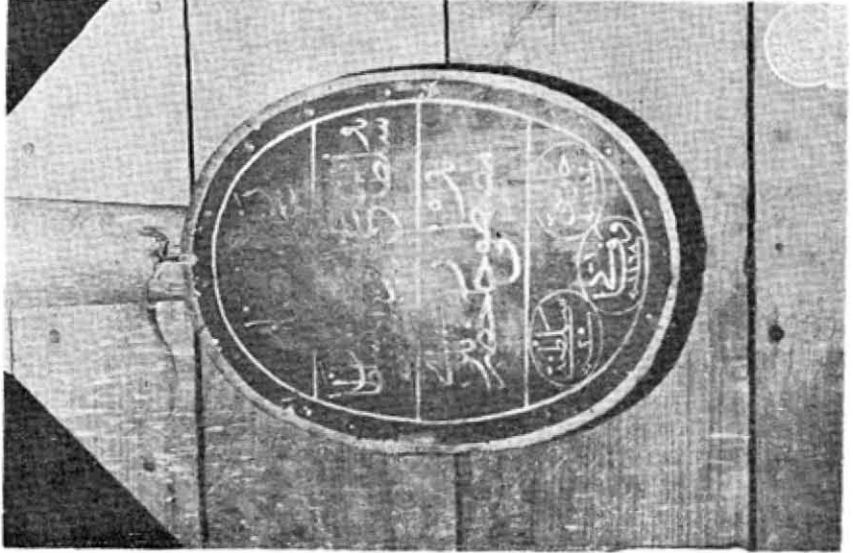
(IV. Mehmed'in sandukası ile kitâbesi).

(III. Ahmed'in sandukası ile kitâbesi).

(II. Mustafa'nın sandukası ile kitâbesi).

(I. Mahmud'un sandukası ile kitâbesi).

(III. Osman'ın sandukası ile kitâbesi).

(IV. Mehmed'in türbesi, kitâbesi).